BIZANTINOLOGIE

UN VALOROS ŞI INEDIT FOND DE MANUSCRISE MUZICALE DE LA MĂNĂSTIREA SINAIA

Vasile VASILE

De mai bine de o jumătate de secol, bizantinologii români s-au izbit şi au clamat **necunoaşterea întregului patrimoniu de muzică de cult ortodoxă, scris în limbile latină, elină medievală, slavonă şi română,** care să permită investigaţii comparatiste cu reverberaţii în întreaga cultură română şi europeană.

Aşa cum subliniam într-o pledoarie găzduită cu generozitate şi cu vădit interes de revista *Muzica*[1] şi apoi ca prefaţă a primului volum ce a deschis drumul publicării cataloagelor complete ale bogatului tezaur de spiritualitate românească, scris în cele patru limbi amintite, **în notaţii muzicale bizantine, cucuzeliene şi hrisantice, dar şi kieviene, kriuki şi guidonice, corale**[2] şi risipit în aşezăminte de cultură, ecleziastice şi monastice din ţară, dar şi din alte centre europene, bizantinologii români nu au avut la îndemână un instrumentar de prestanţa şi dimensiunile celor de care dispun filologii, teologii, istoricii, lingviştii etc, pentru manuscrisele teologice, istorice şi literare, în limba română, realizate de Ioan Bianu[3], şi de Gabriel Ştrempel[4], în limba greacă: de Constantin Litzica[5], de Nestor Camariano[6], şi de Mihai Carataşu[7] şi slavonă: P. P. Panaitescu, autorul celor două volume, din anul 1959[8] şi din 2003[9], ceea ce prejudiciază cercetarea multiplelor aspecte ale evoluţiei muzicii bizantine în ţara noastră şi chiar a unor

aspecte literare, istorice liturgice, imnologice interferente, cum ar fi ***rolul cântării de strană în formarea limbii române literare,*** problemă pe care am propus-o Academiei Române, organizatoare a unor cicluri consacrate acestui important domeniu al formării limbii literare. Este vorba despre reverberaţiile ce trebuie investigate şi reliefate pentru că cele mai vechi cărţi de cult în limba română au avut în primul rând o destinaţie muzicală şi au contribuit funciar la formarea limbii noastre literare, procesul numit în mod genial de Anton Pann **românirea muzicii de strană** referindu-se la convieţuirea de secole şi la adecvarea textelor liturgice, scrise cu semiografie muzicală specifică, sau al căror melodii urmau să fie confecţionate după modele cunoscute în prealabil de către practicanţii unor înveşmântări muzicale ad-hoc – podobii - convieţuire care avea ca elemente de referinţă normele lexicale şi de topică ale limbii române - pe de o parte – diferite de ale celei greceşti - şi tiparele muzicale originale, greceşti – podobii - pe de altă parte.

Specialiştii nu au putut multă vreme să aproximeze numărul acestor preţioase documente, care încep din secolele IV – V, cu Niceta de Remesiana şi merg până în secolul trecut, în timp impunându-se prin repetare şi cu aproximaţiile de rigoare numărul de **1000 de documente,** număr care ulterior s-a dovedit a fi departe de a acoperi realitatea, numai în Athos fiind identificate până în prezent şi prezentate circa 500 de manuscrise datorate românilor, scrise cu semiografie muzicală bizantină, în limba română şi greacă, de către muzicieni români[10].

Se impune observaţia că **psalţii români au creat şi scris cântări în limba greacă** în perioada în care limba română nu căpătase dreptul de limbă liturgică şi creaţiile lor fac parte deopotrivă din patrimoniul spiritual ortodox dar şi din cel românesc, aceşti creatori fiind cunoscuţi sub nunele generalizat de Moldovlahi, sau vlahi: Iovaşcu Vlahul, Dometian Vlahul, Mihalache Moldovlahul, Calist Vlahobogdanu, Vlatiru Vlahu, Hrisafi Cuţovlahul, Ioan Vlahu, Macarie Lăcanu, Theofilact, Gavriil, Nectarie Vlahul, Protopsaltul Sfântului Munte şi mai recent a fost revendicată aceeaşi origine pentru Balasie Preotul,

deoarece numele nu există în onomastica grecească laică şi nici în cea monahală.

Catalogarea acestui bogat şi preţios patrimoniu cultural a început în anul 1974, când bizantinologul Nicu Moldoveanu publica o primă versiune a documentelor, ce se oprea la perioada **aplicării reformei hrisantice**, la acea vreme această reformă, care a fost una semiografică şi nu de conţinut, fiind considerată, în mod eronat ca hotar al muzicii bizantine[11].

Această barieră artificială a fost generată de extremismele bizantinologului I. D. Petrescu, adept fanatic al lui Amédée Gastoué, cel care considera manuscrisele ulterioare anului 1814 purtătoare ale unei muzici ce ar fi reprezentat degenerescenţa celei bizantine.

Ulterior, încercându-se „salvarea" creaţiei „clasicilor români ai muzicii bizantine" a fost creată şi vehiculată cu multă pompă şi preţiozitate sintagma falsă „muzică de tradiţie bizantină" , uitându-se că noua sintagmă nu a fost acceptată de cercetătorii unor domenii asemănătoare din spiritualitatea românească şi nici de către cercetătorii europeni. Nimeni nu vorbeşte astăzi de o icononografie, de o arhitectonică, de o liturghie de tradiţie bizantină, termenul *bizantin* - apărut el însuşi ulterior, în secolul al XIX – lea - referindu-se la tiparele consacrate în perioada existenţei imperiului bizantin. În plus dacă ar exista o „muzică de tradiţie bizantină" ar trebuie să existe şi „moduri de tradiţie bizantină", ceea ce evident este o aberaţie, contrazisă de specificul acestei muzici ce nu a fost afectat de simplificarea notaţiei, tot aşa cum limba română nu s-a modificat prin înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin.

Cercetările urmărind catalogarea manuscriselor muzicale au fost continuate cu anumite riscuri asumate de unii cercetători care depăşesc, cu oarecare prudenţă, această graniţă, dar omit cuvântul ce desemnează corect specificitatea lor, înlocuindu-l cu un altul ce are în vedere doar semiografia nu şi muzica în sine, în notaţie *psaltică* fiind notate şi cântece de lume şi apoi şi cântece populare.

Primii care depăşesc acest hotar artificial, păstrând denominarea la fel de artificială a fost regretatul bizantinolog **Alexie Buzera**[12], urmat de bizantinologul Constantin Catrina[13] şi

va fi continuat de bizantinologi care evită ambii termeni, **Sebastian Barbu Bucur**[14] şi de cei care folosesc falsa sinonimie amintită, **Clement Haralam**[15] şi **Florin Bucescu**[16]**,** ultimii doi propunând sinonimul aproximativ – *psaltic* – ce nu corespunde realităţii muzicale propriu-zise, ci doar semiografiei.

Ulterior numărul celor care au depăşit aceste graniţe ale reformei hrisantice s-a înmulţit, pentru a putea susţine teze de doctorat ale căror subiecte ţineau seama de o anumită zonare a fondurilor, sau de apartenenţă lingvistică a materialelor analizate, dintre acestea văzând lumina tiparului cele datorate tinerilor **Ozana Alexandrescu**[17]**, Constantin Secară**[18]**, Ion Isăroiu**[19]**, Alexăndrel Barnea**[20]**,** cărora se adaugă studii consacrate manuscriselor de muzică bizantină, începând cu Constantin Erbiceanu, Alexandru Iaţimirski, episcopul Melchisedec, I. D. Petrescu şi ajungând la Margareta Cervoneac, Marcel Spinei, Vasile Stanciu, Gheorghe Neacşu etc.

Recent, Universitatea de Arte „George Enescu" s-a dovedit receptivă faţă de propunerea pe care am înaintat-o de a începe mult doritul şi aşteptatul catalog al manuscriselor cuprinzând muzica de cult şi acţiunea s-a finalizat cu cele două volume rezultate în urma unui grant susţinut material de CNCSIS, titlul permiţând deschiderea spre notaţia kriuki, kieveană şi guidonică[21].

Din nefericire, criza a afectat puternic finanţarea cercetării româneşti şi aşteptăm deblocarea financiară care să permită continuarea celor două volume - ce ar urma să cuprindă încă pe atâtea documente din Moldova - şi apoi extinderea cercetării şi catalogării asemănătoare din Muntenia, Oltenia şi Dobrogea – şi poate extinse şi în Peninsula Balcanică - proiectele aşteptând aprobările de rigoare şi mai ales fondurile necesare unei activităţi de mare anvergură şi de strictă necesitate.

La iniţiativa Prea Fericitului Patriarh Daniel, care a patronat spiritual iniţiativa ieşeană, Patriarhia Română editează un dicţionar consacrat muzicii de cult, în care un capitol va fi rezervat manuscriselor muzicale, dar acesta nu va putea cuprinde, din păcate, decât ceea ce se cunoaşte până la această vreme, în urma unor iniţiative personale şi dimensiunile lucrării vor limita aceste prezentări la nişte sinteze, fără a ajunge la

prezentări analitice, utile cercetării şi chiar vieţii liturgice şi creatoare şi fără a se putea deschide spre fonduri inedite.

Asemenea investigări au oferit mari surprize, cum a fost extinderea numărului de manuscrise muzicale româneşti din Athos, de la câteva zeci semnalate de **Andrija Jakovlevič,** în 1982[22], unele prezentate ulterior, succint de **Gregorios Stathis**[23], al cărui catalog l-am prezentat şi recomandat la vreme, cititorilor revistei *Muzica*[24]*,* la 253, câte descrie Sebastian Barbu Bucur, în catalogul citat, unele inexistente în fondurile nominalizate, pentru a ajunge, după propriul catalog - *Tezaur muzical românesc din Athos* - la impresionantul număr de 500.

Cea mai recentă surpriză o constituie - după ce se acreditase ideea încheierii descoperirii fondului muzical bizantin - identificarea şi prezentarea, tot într-un demers doctoral, al unui important şi inedit fond aflat la Mănăstirea Sinaia, prezentare realizată de **ieromonahul doctor Mihail Harbuzaru,** vieţuitor al mănăstirii, unul dintre cele mai recente condeie ce se afirmă în domeniul codicologiei bizantine din ţara noastră[25] .

Fondul de nouăsprezece de documente cu semiografie muzicală a scăpat cercetărilor de până acum datorită străşniciei cu care acesta a fost gestionat până în prezent.

În urmă cu aproximativ treizeci de ani am beneficiat de şansa cercetării **manuscriselor lui Dimitrie Vulpian,** aflate în fondul mănăstirii Sinaia, dar neavând la dispoziţie un inventar al manuscriselor şi nici informaţii despre prezenţa acestora, nu am ajuns şi la cele ce au făcut obiectul prezentării recente, care invită la punerea în circuitul ştiinţific şi în practica de cult a unui preţios fond muzical liturgic românesc.

Manuscrisele lui Dimitrie Vulpian mi-au furnizat date pentru creionarea acestui pe nedrept uitat muzician român, de la sfârşitul secolului al XIX – lea, care a obţinut pentru culegerile sale de folclor muzical, premiul Academiei Române, din anul 1886, *Medalia de aur* (hors concours) la *Le Félibrige Latin*, din Monpellier, în 1891, *Medaia de bronz a Expoziţiei Universale de la Paris*, din 1900 şi *Premiul Société de Beaux-Arts* din Paris, în anul 1903.

Lucrarea închinată lui Dimitrie Vulpian a fost achiziţionată de Uniunea Compozitorilor şi Muzicologilor şi îşi aşteaptă susţinerea materială pentru ieşirea la public. Atunci am corelat melodiile publicate, prelucrate pentru pian – cum cereau membrii comisiei de achiziţionare, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Vasile Alecsandri şi Titu Maiorescu[26], cu cele cuprinse în manuscrisele de la Sinaia: *Manuscrisul nr. 54* – nr. inventar 2505 - „*Album musical – Flaut"* de Dimitrie Vulpian, cuprinzând, în cele 435 file, „*Romanze, Jocuri, Adio, Balade şi Pastorale*", *Manuscrisul nr. 58* – nr. inv. 2508, adunând în cele 86 file 400 *Hore* ale aceluiaşi folclorist şi *Manuscrisul nr. 61* – considerat volumul B al *Horelor noastre* şi grupând în cele 178 file alte 500 melodii, acesta din urmă neavând un număr de inventar.

Pe fila I a *Manuscrisului nr. 61* am găsit explicaţia prezenţei la Sinaia a acestor importante documente din deceniile VII şi VIII ale secolului al XIX – lea: „Pentru Bibliot(h)eca din Sf(ân)ta Monastire Sinaia hărăzit-am acest volum ce conţine 500 de hore inedite, culese de mine în timp de 22 de ani din toate ţările locuite de români, 1 Martie 1906. Bucureşti, Autorul musicei populare D. Vupian", autorul petrecându-şi viaţa în ultima parte a vieţii la vila Parepa.

Muzicologul Viorel Cosma cita în anul 2006 , *Manuscrisul nr 55 din fondul Mănăstirii Sinaia – Poesii vechi popolare culese de Vulpian Din gura veteranului de muzică C. Puiu*[27].

Bucurându-mă de încrederea autorului lucrării de doctorat şi al stareţului mănăstirii, arhimandritul Macarie, am trecut în revistă documentele inedite până la această vreme şi am propus valorificarea prin tipar a tezei de doctorat, adaptată la condiţiile unor studii şi a unei cărţi – catalog, de care să beneficieze cercetătorii interesaţi şi apoi cântăreţii şi chiar compozitorii aflaţi în căutarea unor surse de inspiraţie autentice.

Fondul de manuscrise relevă **un important psalt al zonei din deceniile de mijloc al secolului al XIX – lea – Nicolae – devenit prin intrarea în monahism la Sinaia, Neofit – Ivanovici - Iovanovici,** copist a şase documente muzicale şi autor al mai multor cântări ce merită a fi studiate şi repuse în circuitul liturgic şi documentar, repetându-se astfel situaţia creaţiilor lui Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte sau a celor ale

lui Ghelasie Basarabeanul, publicate, fie şi parţial şi care astfel ajung la cunoştinţa cercetătorilor.

Surprizele cele mai evidente le constituie prezenţa printre documentele mănăstirii a unui manuscris cu notaţie cucuzeliană, care a aparţinut episcopului Buzăului, **Dionisie Romano –** unul dintre cei mai însemnaţi posesori de documente muzicale, dăruite Academiei Române - **Manuscrisul grecesc nr. 51 –** atribuit ierarhului buzoian, la sfârşitul secolului al XIX – lea, de către stareţul Sinaiei, Nifon Popescu, cel care l-a dăruit bibliotecii mănăstirii.

Este un manuscris deosebit, nu numai din punctul de vedere ale vechimii – probabil aparţinând secolul al XVIII – lea – ci mai ales dacă - l privim din punctul de vedere al conţinutului, cuprinzând: chinonice de toate tipurile, heruvice, dar şi polielee.

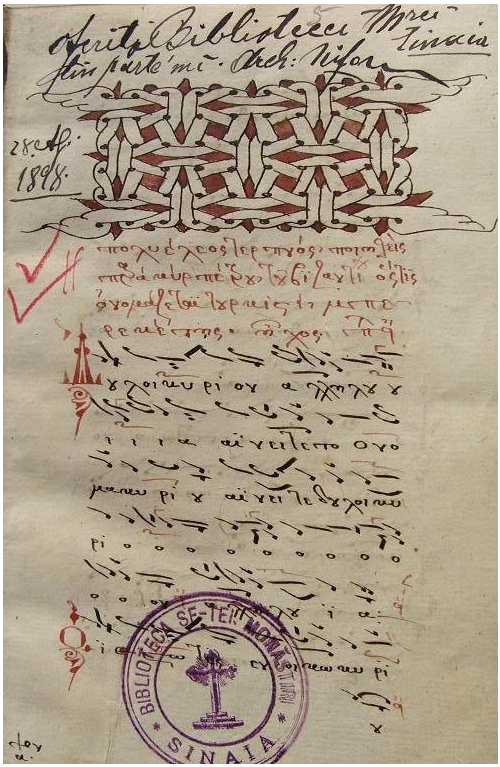

Prima filă a Manuscrisului grecesc nr. 51.

Urmează un manuscris al lui **Gheorghe Căciulă**, dascăl la biserica Sfântul Nicolae din Câmpulung Muscel, unde dascălul său, Costache Popescu, a caligrafiat înainte de anul 1873, *Antologhia sau floarea cântărilor peste an, predate şi învăţate, ale (lui) Popescu Costache de Georgie Căciulescu şi legat în Sfânta Cetate Ierusalim, 1873*, descris de Sebastian Barbu Bucur în volumul citat[28] şi în volumul al III – lea al *Tezaurului* ce-şi aşteaptă publicarea.

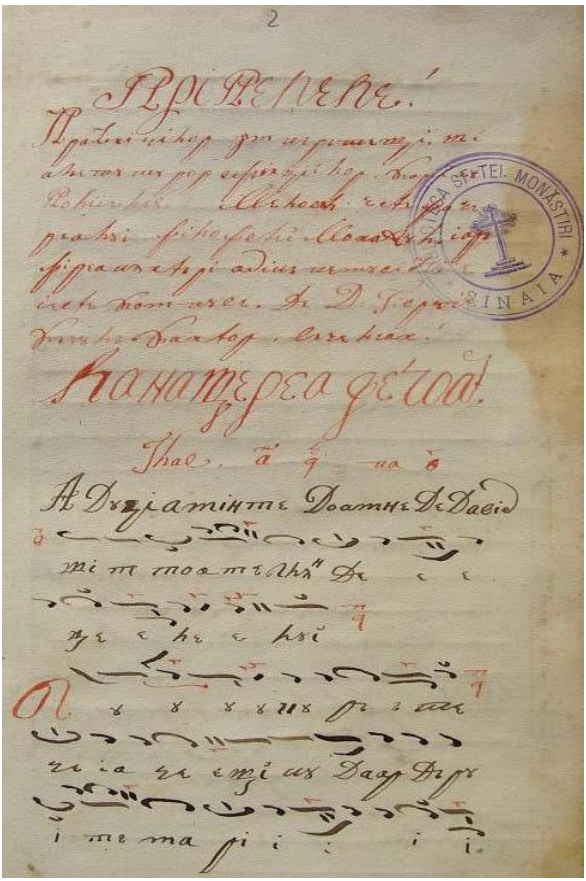

Fila a doua a *Manuscrisului românesc* nr. 35, cu pripelele lui Filotei Cozianul

Dintre cântările acestui preţios document atrag atenţia cele de pe fila 2 - ,,*Pripelile praznicilor împărăteşti şi ale tuturor sfinţilor cari(i) au polieleu. Melosul este facere a lui Filoftei Monahul, iară firea cântării adică pe musică este de D. Giorgie Căciulă Cantor săcelean".*

Important este şi faptul că aici, la Sinaia, şi-a scris **Naum Râmniceanu** *Hronograful* său din *Manuscrisul românesc nr. 1412 din fondul Bibliotecii Academiei.*

Cele şase caiete de cântări ale lui **Gheorghe Ucenescu,** cel mai important discipol al lui Anton Pann oferă date importante pentru completarea catalogului creaţiei şi a unor date biografice ale acestor reprezentanţi de marcă ai muzicii de strană din ţara noastră.

Dacă până în prezent activitatea lui Gheorghe Ucenescu este cunoscută doar din datele *Manuscrisului nr. 3947 din Biblioteca Academiei Române,* pus la dispoziţia publicului de Vasile D.

Nicolescu[29] şi de cele două manuscrise ce se găsesc în Athos – *Manuscrisul nr. 63 de la chilia Sfântul Ipatie* şi *Manuscrisul nr. 58 de la schitul românesc Prodromu* tot din Athos, prezentate de cele două cataloage amintite, al bizantinologilor Sebastian Barbu Bucur[30] şi Vasile Vasile[31], fondul sinait oferă posibilitatea **completării catalogului caietelor lui Ucenescu, a creaţiei sale şi a celei a dascălului său, Anton Pann**, aici găsindu-se alte şase manuscrise purtând numere din inventarul dascălului braşovean, dintre care patru sunt autografe.

Lăcaş multisecular de rugă şi reculegere, **Mănăstirea Sinaia** a devenit spre sfârşitul secolului al XIX – lea locul de rugăciune al familiei regale, care-şi petrecea vacanţele la reşedinţa de vară de la Peleş, atât regele Carol I cât şi regina Carmen Sylva (însoţită de prinţesa Maria) fiind pictaţi în pronaos, alături de mitropolitul primat, Iosif Gheorghian şi de ctitorul istoric al lăcaşului, spătarul Mihai Cantacuzino. Familia regală a beneficiat de tronuri aurite, aşezate alături de cel arhieresc, păstrate şi în prezent.

De asemenea, prezenţa familiei regale la slujbele religioase a contribuit la întărirea tradiţiei corale la Liturghie, ale

cărei începuturi datează din anul 1893 şi se menţin şi în prezent. Printre cei mai importanţi dirijori de cor trebuie amintiţi: Toma Iliescu, fost corist al Operei Italiene din Bucureşti, Atanasie Verzianu, autor de manuale didactice de muzică, de la sfârşitul secolului al XIX – lea, cum l-am prezentat într-o lucrare de specialitate[32], Gheorghe Constanţiu, absolvent al Conservatorului din Iaşi, care aducea în mănăstirea de la poalele Bucegilor duhul cântării corale promovată de Gavriil Musicescu etc.

Mănăstirea păstrează **portretul votiv al zugravului Pârvu Mutu,** care a pictat şi bolta naosului bisericii voievodale (sfârşitul secolului al XVII – lea) şi în curtea veche a mănăstirii se găseşte mausoleul primului ministru din perioada primului război mondial şi care a avut un cuvânt greu de spus în realizarea Marii Uniri, **Take Ionescu,** descendent din Ploieşti.

Nu poate fi trecut cu vederea faptul că Mănăstirea Sinaia a oferit găzduire Conferinţei din 12 – 15 iunie 1919, care a pregătit unirea Bisericii din Transilvania cu Mitropolia Ungrovlahiei şi a Moldovei, în urma Unirii de la 1 Decembrie 1918 şi nu trebuie uitate nici cumplitele momente prin care a trecut mănăstirea, incendiată în anul 1788, în timpul războiului ruso-austro-turc, sau pustiită în timpul revoluţiilor din 1821 şi 1848 şi devenită garnizoană militară în timpul războiului Crimeii.

Ca şi vechile aşezăminte monahale ale locului, mănăstirea a avut legături puternice cu cele athonite - schitul Sfânta Ana din apropiere dorindu-se a fi o replică a celui omonim din Muntele Athos – şi cu cele paisiene, mulţi stareţi şi nevoitori prelungind la poalele Bucegilor tradiţiile aşezământului Sfântului Paisie Velicicovschi, creionate cu altă ocazie[33].

Poate nu întâmplător în şcoala monahală sinaită au crescut opt ierarhi români şi în strana mănăstirii au răsunat glasurile unor psalţi de valoarea lui Naum Râmniceanu, Varlaam Barancescu, Gheorghe Ucenescu, Neofit Ivanovici etc.

Deşi a beneficiat de mai multe monografii, începând din anul 1881 până la cea mai recentă, din anul 2000[34], nici-una dintre ele nu s-a oprit asupra manuscriselor muzicale, prezentarea lor detaliată în teza de doctorat amintită fiind o premieră absolută.

Mănăstirea dispune în prezent de circa **60 de manuscrise** şi aici a fost scrisă una dintre versiunile *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie – Manuscrisul românesc nr. 1062 din Biblioteca Academiei,* datorat arhimandritului Gherasim. Tot aici a scris Naum Râmniceanu *Hronicul* său.

Şi tot de Mănăstirea Sinaia şi-a legat numele unul dintre psalţi români reprezentativi pentru deceniile de mijloc ale secolului al XIX – protosinghelul **Varlaam Barancescu,** intrat în monahism la Sinaia - deşi aici nu s-a găsit încă nici un document autograf - multe dintre creaţiile sale întâlnindu-se în fondurile de la Mănăstirea Neamţ şi de la Mănăstirea Bogdana şi chiar în Athos, aşa cum se poate vedea din cataloagele celor două fonduri menţionate, Neamţ şi Athos.

Monahii de la Mănăstirea Sinaia, păstoriţi de arhimandritul Macarie Bogus, continuă tradiţiile cântării bizantine, editând recent două CD-uri cu *Cântări pentru Postul Mare* şi *Cântări închinate Maicii Domnului* şi am ascultat corul mixt ce însoţeşte răspunsurile la liturghiile duminicale şi ale marilor sărbători, după ce cântările vecerniei şi ale utreniei tradiţionale au fost înălţate de pricepuţii psalţi ai aşezământului monastic.

Interesant este faptul că cele **nouăsprezece manuscrise muzicale** nu figurează printre cele 2500 de cărţi ale bibliotecii, aparţinând secolelor XVI – XIX, tipărite în principalele centre româneşti şi europene şi nici printre cele 60 de manuscrise ale mănăstirii.

Cea mai importantă descoperire din fondul sinait îl priveşte pe **protopsaltul, caligraful şi creatorul de cântări în notaţie psaltică Neofit Ivanovici – Iovanovici (1812 – 1897),** fiind, deci, unul dintre contemporanii ilustrului protopsalt Dimitrie Suceveanu, a cărui personalitate am reconstituit-o în anul 1995[35] şi 1996, într-un material publicat la Iaşi[36], urmat de un altul, la Bucureşti[37] şi Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte, a cărui personalitate şi activitate au făcut obiectul mai multor materiale, cel mai extins fiind publicat în perioada centenarului morţii sale, în vatra muzicală din care a descins[38] şi în prefaţa *Cântărilor Sfintei Liturghii*[39]*,*

Nu întâmplător în biblioteca mănăstirii se găsesc **cărţile capitale de muzică de cult tipărite în secolul al XIX – lea,** unele chiar în mai multe exemplare, o bună parte provenind de la psaltul mănăstirii din ultimele decenii ale secolului, Neofit: *Anastasimatarul, Irmologhionul* şi *Theoreticonul* lui Macarie Protopsaltul, tipărite la Viena, în 1823, tomul al II – lea al *Antologiei*, tipărit la Buzău, în anul 1827, tot al lui Macarie, alături de cele ale lui Anton Pann: cele trei tomuri ale *Noului Doxastar* (1841 şi 1853), *Irmologhionul sau Catavasierul* (1846), *Păresimierul* (1847), *Liturghierul* (1847), *Heruvico-Chinonicarul* (1847), *Anastasimatarul* (1847), *Priveghierul* (1848), *Noul Anastasimatar* (1854) – deci, toate cărţile celui considerat de Eminescu „ isteţ ca un proverb”. Se adaugă cele două tomuri ale *Idiomelarului* lui Dimitrie Suceveanu, tipărite la Mănăstirea Neamţ, în anii 1856 – 1857, *Utrenierul şi Liturghierul* lui Ioan Zmeu, tipărit în 1892, *Antologia care cuprinde cântări pentru vecernie, utrenie, liturghie, Postul Mare etc, parte compuse, parte traduse de părintele Nectarie Schimonahul*, din 1898 etc, cărţi de pe care am cântat împreună cu psalţii mănăstirii.

Reţine atenţia faptul că unele dintre aceste cărţi sunt **dăruite de Gheorghe Ucenescu**, ceea ca susţine ipoteza unor legături mai vechi ale psaltului braşovean cu mănăstirea din „perla Carpaţilor”.

Unele din aceste cărţi au fost **transformate în coligate,** prin ataşarea unor file, pe care Neofit Ivanovici a copiat anumite cântări ce răspundeau unor necesităţi liturgice practice, printre ele numărându-se *Anastasimatarul* lui Anton Pann – ***Manuscrisul nr. 1143*** – în care apar alte kekragarii, scrise în deceniile de mijloc al secolului al XIX – lea,

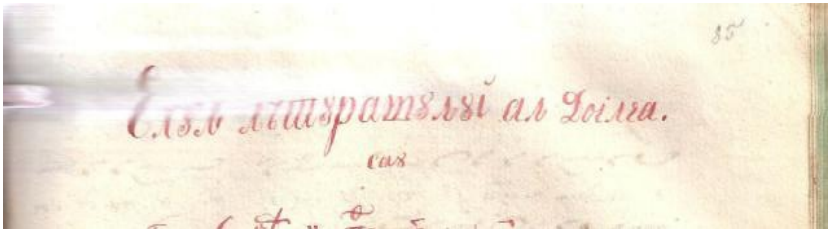

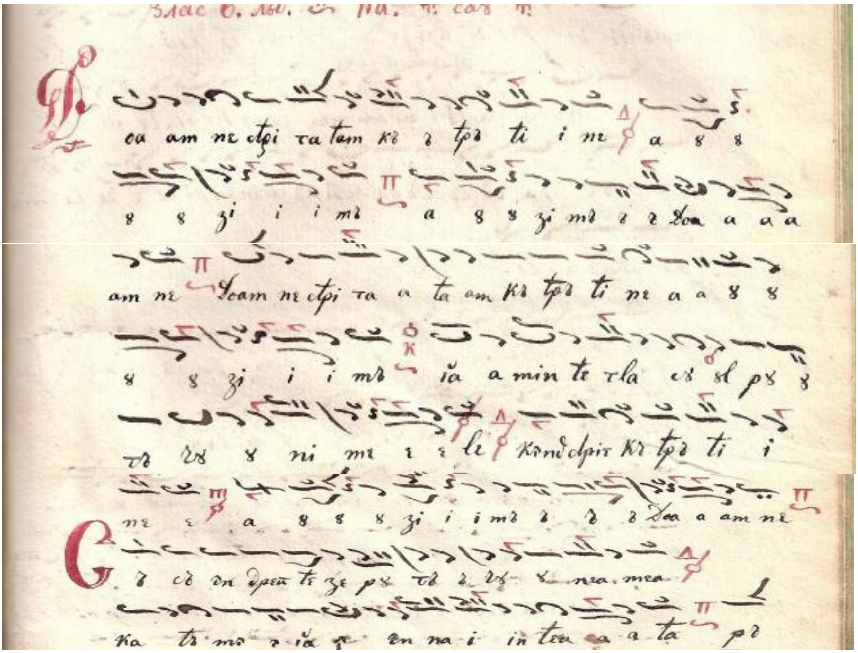

Doamne strigat-am... - glasul VI - caligrafiat în Anastasimatarul lui Anton Pann – nr. 1143, f. 87

sau *Păresimierul* aceluiaşi Anton Pann - ***Manuscrisul nr. 1135*** – în care acelaşi caligraf a transcris cântări pentru Postul Mare.

Aşteptăm cu interesul cel mai justificat prima prezentare a acestei figuri a muzicii bizantine din ţara noastră, Neofit, până în prezent numele psaltului fiind total necunoscut bizantinologiei muzicale.

Dacă ţinem seama de faptul că numai trei dintre cele şase manuscrise autografe ale lui Neofit, de la Sinaia (nr. 34, 36 şi 37) adună între copertele lor aproximativ 1600 de pagini şi ele i-au furnizat recentului cercetător amintit câteva date esenţiale ale biografiei lui Neofit: în 1839 se iscăleşte în calitate de învăţător şi psalt în comuna Băicoi, trecând apoi la mai multe biserici din împrejurimi, Slănic Prahova, Scăieni, Valea Călugărească, Ploieşti, Predeal, pentru a se stabili definitiv la Sinaia, unde este primit în monahism şi moare în anul 1897.

Multe dintre cântările cuprinse în manuscrisele caligrafiate de mâna sa sunt menţionate ca „faceri" proprii: prescurtări, traduceri, adaptări şi chiar creaţii, în toate glasurile şi în toate idiomurile specifice muzicii bizantine: tropare, chinonice, heruvice, kekragarii, cântări pentru Postul Mare şi perioada Penticostarului etc.

Dificultăţile mari ţin de datarea celor mai multe dintre creaţiile în discuţie, majoritatea fiind copiată în aceste antologii, mai târziu şi chiar în formă transliterată. Folosirea alfabetului chirilic sau latin, rămâne singurul indiciu de datare a unor cântări datorate lui Neofit, deşi practica arată prelungirea scrisului chirilic în unele cazuri chiar şi în secolul al XX – lea.

Dintre creaţiile copiate în aceste antologii – multe traduceri sau preluări din alte culegeri similare care circulau în epocă – merită amintite cele aparţinând marilor psalţi constantinopolitani: Petru Lampadarie, Grigorie Lampadarie, Petru Vizantie, Theodor Fokaeos sau unor psalţi de limbă greacă stabiliţi la noi în ţară, ca Dionisie Fotino, sau Petru Efesiu etc.

Într-o formă sintetică **cele patru manuscrise integrale caligrafiate de Neofit** (două sunt coligatele menţionate) sunt:

Manuscrisul nr. 34 – *Chinonicar* - datat în anul 1847, fiind scris cu litere chirilice, cuprinzând adaptări şi traduceri semnate de mireanul Nicolae, necunoscute până în prezent;

Manuscrisul nr. 36 – un *antologhion* – caligrafiat între anii 1848 şi 1891 - o perioadă mare de timp în care s-au afirmat creaţiile lui Ştefanache Popescu, care-şi fac loc în antologie, alături de cele semnate de Macarie Ieromonahul, Anton Pann sau Nae Mateescu. Anul 1848 nu reprezintă cu siguranţă anul caligrafierii sau a scrierii titlului, ci mai curând al primelor creaţii incluse în antologie, alfabetul latin nefiind în uz la acea vreme decât pentru caligrafii ardeleni.

Multe dintre heruvicele, chinonicele, slavele culegerii sunt „prescurtate", „corectate", „modificate", „înromânite" de copist, cum însuşi precizează în diferite locuri.

Fila de titlu a *Manuscrisului nr. 36* al lui Neofit Ivanovici

Manuscrisul nr. 37 - tot un antologhion, ale cărui file sunt scrise în perioada 1874 – 1889, cuprinde cântări create în această perioadă, de acelaşi Neofit (Nicolae) Ivanovici şi creaţii ale lui Anton Pann, Varlaam Barancescu (*Fericit bărbatul*…, polieleul „modificat de Naie Ivanovici"), Petru Efesiu, Iosif Naniescu şi ale unor psalţi necunoscuţi, Ioan Gherasim Gorjeanu şi episcopul Atanasie al Vâlcii, dar mai ales creaţii ale lui Neofit: kekragarii, polielee, trisaghioane, aghioase etc, multe dintre ele „înromânite" de acest necunoscut psalt.

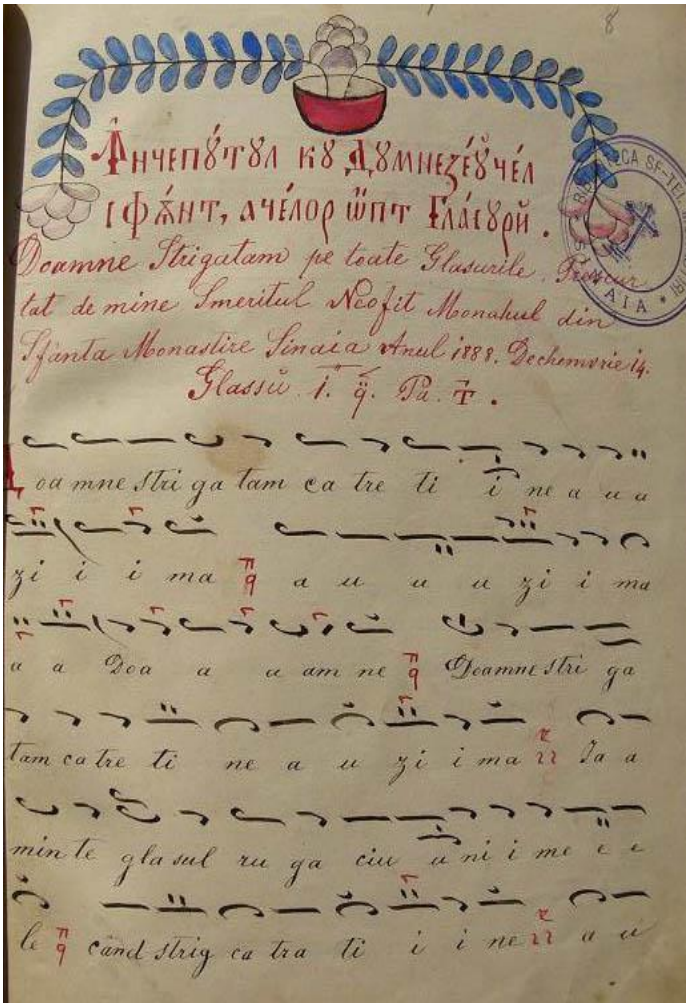

Fila de titlu a kekragariilor din *Ms. nr. 37*, caligrafiat de Neofit Monahul

Pe filele 354 şi următoarele ale antologhionului au fost scrise mărimurile de la Botezul Domnului „compuse, de mine Neofit Ioanovici, 1890, ianuarie 5” - o altă versiune a creaţiilor ce pornesc de la sfârşitul secolului al XIV, datorate lui Filotei de la Cozia şi care au circulat în forme orale până în secolul al XIX – lea.

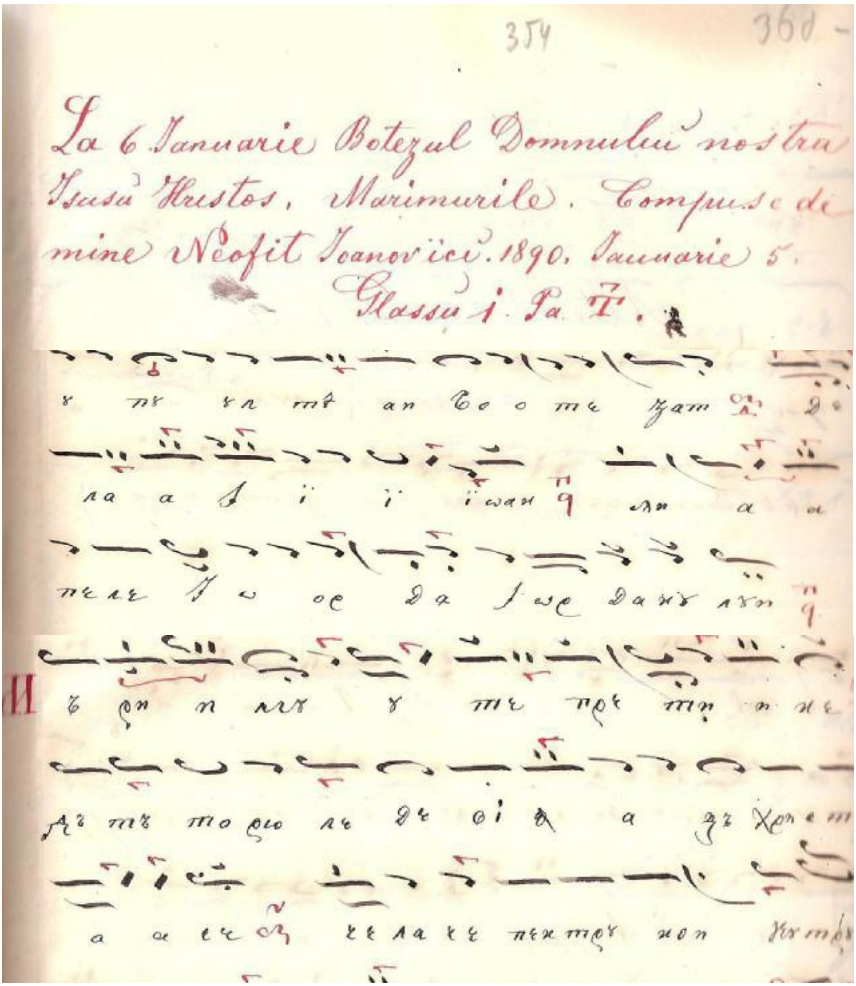

Mărimurile la Botezul Domnului din *Manuscrisul. 37 Sinaia*, f. 354

Manuscrisul nr. 45 este singurul document bilingv greco – român, un antologhion caligrafiat tot de Nicolae Ivanovici, în deceniile de mijloc ale secolului al XIX – lea, intitulat *Rânduiala vecerniei când se face priveghiare*, debutând cu anixandarele mari, precedate de cântarea introductivă *Veniţi să ne închinăm…*

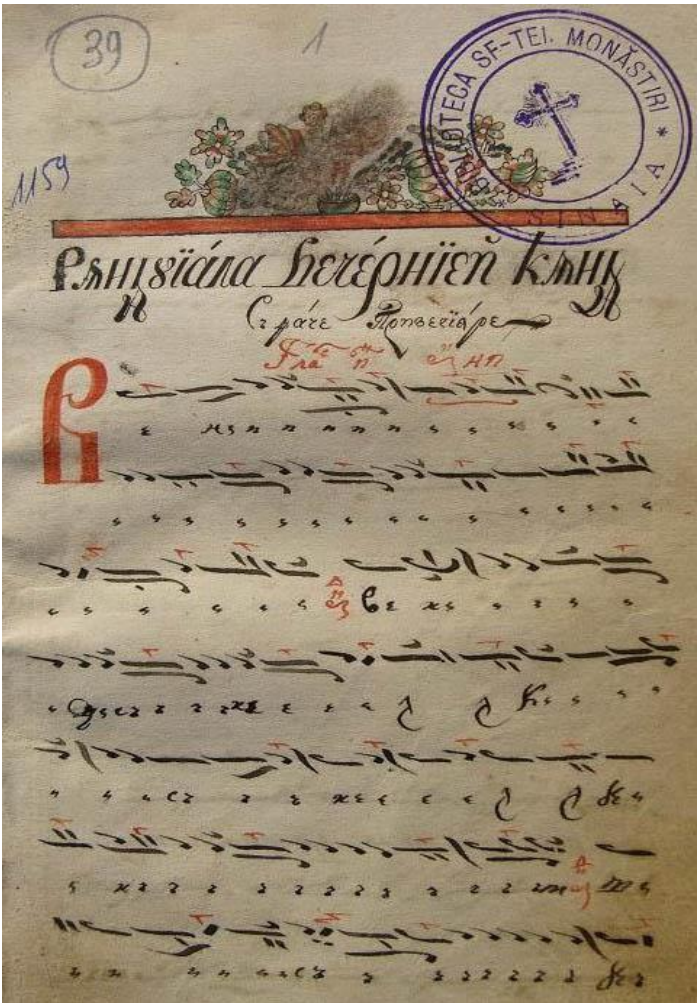

Fila de titlu a Ms. greco – românesc nr. 45, caligrafiat de Nicolae Ivanovici, cu începutul anixandarelor

Într-o situaţie asemănătoare sunt unele cărţi şi manuscrise muzicale din fondul Mănăstirii Sinaia provenind de la unul şi acelaşi psalt, amintit mai sus, **Gheorghe Ucenescu** – ucenic al lui Varlaam Barancescu Sinaitul şi al lui Anton Pann - caligraf şi traducător din limba greacă a unui important fond de cântări de cult, considerat deopotrivă de muzicologi şi bizantinologi „psalt cu ca mai mare autoritate în Transilvania secolului XIX (…) profesor eminent, folclorist, compozitor, copist - caligraf, pictor şi miniaturist”[40] şi cel prin intermediul căruia vechiul cântec de lume *Din sânul maicii mele*…, pe versurile lui Grigore Alexandrescu, devine, cu textul peren al lui Andrei Mureşanu, actualul imn naţional, eveniment prezentat în detalii cu mai mulţi ani în urmă[41].

Din biblioteca lui Ucenescu au intrat şi se păstrează în patrimoniul mănăstirii şase manuscrise şi cinci tipărituri, dintre care patru caligrafiate de el însuşi.

Tipăriturile ne interesează nu numai pentru că reprezintă donaţii ale psaltului braşovean, dar ele reflectă o parte din materialele didactice folosite de şcoala lui Anton Pann, transferate, prin ucenicii săi, în viaţa de cult. Ordonate în funcţie de anul apariţiei şi cu ambele numere de inventar, cel al mănăstirii şi cel al lui Gheorghe Ucenescu, acestea sunt:

Noul Doxastar, tom I, 1841 - nr. inv. 1136, cu nr. 14 al bibliotecii Ucenescu;

Irmologhionul, 1847 - nr. inv. 1139, cu nr. 12 al bibliotecii Ucenescu;

Noul Doxastar, tom. II, 1853 - nr. inv. 1141, nr. 22 al bibliotecii Ucenescu;

Noul Doxastar, tom. III, 1853 - nr. inv. 1142, nr. 21 al bibliotecii Ucenescu;

Priveghierul din 1848 - nr. inv. 1133;

Ultima carte tipărită a lui Anton Pann nu are un număr de inventar al bibliotecii psaltului braşovean, dar poartă pe prima copertă următoarea însemnare edificatoare pentru această apartenenţă: ,,Aceasta este dintre cărţile subsemnatului Georgie Ucenescu al Muzicii religioase în al 3-lea an auditor(u), 9 februarie 1853 Bucureşti”.

Mai important rămâne faptul că pe ultima filă a tomului al III – lea al *Noului Doxastar* apare *anti-acsionul Schimbării la faţă compus după tipicul cel nou din Bucureşti de Georgie Ucenescu(l), la anul 1854 August 3*, *modul Ni*, o nouă probă a activităţii creatoare a psaltului braşovean.

Un important document muzical rămâne ***Manuscrisul nr. 40 – Rânduiala vecerniei cea mare,*** care se deschid cu ***anixandarele lui Gheorghie Paraschiade, protopsalt al Sfintei Mitropolii (a) Moldaviei.*** Numărul vechi al mănăstiri a fost 1153 şi pe prima filă şi pe cea cu numărul 177 se păstrează pecetea posesorului braşovean. Nu se cunoaşte numele copistului şi nici nu poate fi deocamdată identificat deoarece numele acestuia a fost răzuit ulterior. Dar este notată pe fila 447, perioada în care a fost scris, probabil la Iaşi: 1850 – 1851. S-ar putea să găsim un argument pentru a crede că autorul operaţiei de ştergere a numelui copistului ar fi Varlaam, deoarece aceeaşi operaţie de radiere a numelui copistului am întâlnit-o pe un manuscris al lui Visarion de la Mănăstirea Neamţ, aparţinând în prezent fondului bibliotecii Mănăstirii Ciolanu, nume ce l-am identificat pe baza restului păstrat din însemnarea răzuită şi mai ales a scrierii cu cerdac a calităţii de duhovnic al lui Visarion de la Mănăstirea Neamţ.

Se impun două observaţii importante determinate de acest valoros document:

- el găzduieşte creaţii reprezentative ale şcolii muzicale ieşene: Gheorghe Paraschiade, arhidiaconul Antiohiei, Nichifor, trăitor într-o vreme, la Iaşi, la Golia, Nectarie Frimu etc;

- prezenţa creaţiilor psalţilor Iosif şi Visarion confirmă legăturile lui Anton Pann şi a şcolii sale cu vatra muzicală nemţeană, psaltul bucureştean fiind cel care a pus în circulaţie creaţii ale primului eminent psalt descendent din şcoala lui Paisie Velicicovschi, aşa cum am mai arătat[42].

Aşa cum a ajuns la Mănăstirea Ciolanu preţiosul manuscris al lui Visarion Protopsaltul de la Neamţ – unde s-a nevoit o vreme Varlaam – tot aşa ar fi putut ajunge acest valoros document muzical din Moldova la Sinaia, doar că acesta din urmă a trecut prin biblioteca lui Ucenescu, aşa cum o reflectă pecetea lui.

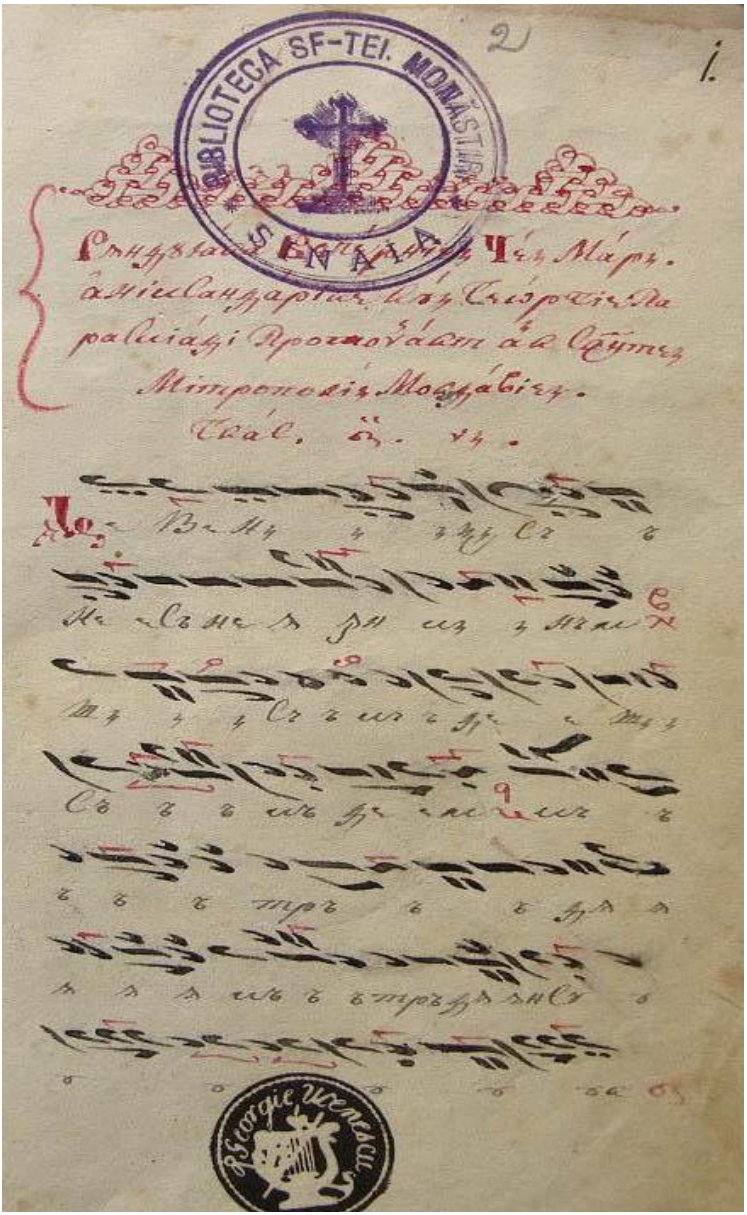

Pecetea lui Ucenescu de pe fila de titlu a *Ms. rom. gr. 40 din Mănăstirea Sinaia*

Antologia cuprinde cântările priveghierii: anixandare, kekragarii, polielee, evloghitare, cele unsprezece eothinale, axioane praznicale, care au precizat autorul – Petru Lampadarie - chinonice, cele mai multe dintre cântări apărând în ambele limbi: elină medievală şi română.

Cu **numărul 41** (în biblioteca psaltului braşovean avea numărul 57) apare „***Rânduiala Sfintei şi Dumnezeieşcii Liturg(h)ii rumănită dupe cea greciască, cum se vede sau ocupaţiunile ortografice lucrate din propunerile profesorului meu, Domnul Anton Pann la perfecţionarea subscrisului în arta musichi(e)i bisericeşci scrisă în Bucureşci, la anului Domnului 1853 George Ucenescu al musichi(e)i eclesiaste în al 2-lea an ascultător".***

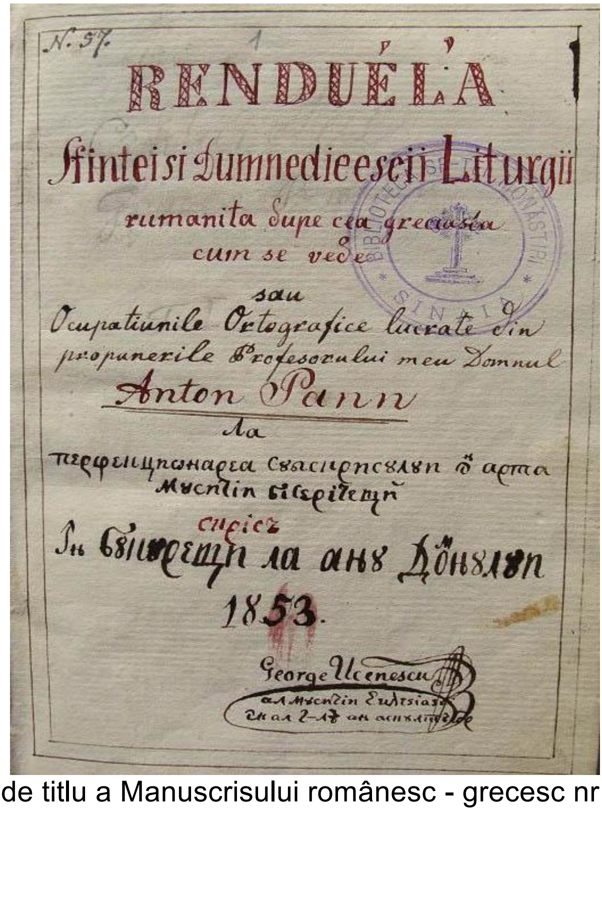

Fila de titlu a Manuscrisului românesc - grecesc nr. 41

Urmează ***Manuscrisul românesc – grecesc nr. 42*** (psaltul braşovean i-a dat numărul 59) – un „***Chinonicar grecesc – românesc sau lecţiuni de artă din biblioteca musicească a maestrului musichi(e)i biserciceşci or(todoxe) Anton Pann, culegere pentru a mea perfectă desăvârşire în fevruarie, martie şi aprilie 1851, G. Ucenescu, Bucureşci”***

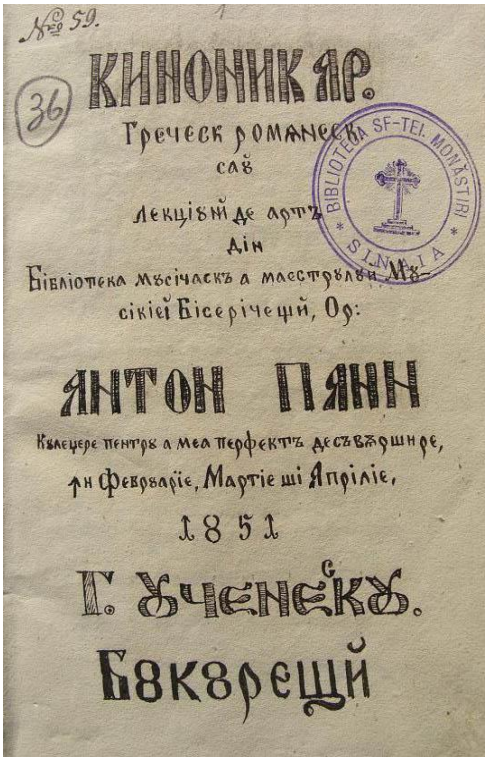

Fila de titlu a Manuscrisului românesc - grecesc nr. 42

Următorul manuscris caligrafiat de Gheorghe Ucenescu – **43** - se intitulează *,,**Cântări de artă ale cântăreţului greco - român(u) or(todox): culese şi scrise din biblioteca musicală a d-lui Anton Pann de elevul d - sale George Ucenescu scrise pentru a sa perfecţionare. Bucureşti anul întai(u), 1850 sem(estrul al) 2 lea”***.

Fila de titlu a Manuscrisului grecesc – românesc nr. 43.

Manuscrisul grecesc - românesc nr. 44 pare a fi - după titlu - un volum VIII, sau a opta carte dintr-o serie neprecizată: ***T. VIII - La prasnice mari şi mijlocii cântări bisericeşci greceşci şi româneşti ale cântăreţului român(u) George Oucenescu elev(u) al D. Anton Pann, Bucureşti, 1851”,*** singurul document amintit doar de muzicologul Viorel Cosma[43].

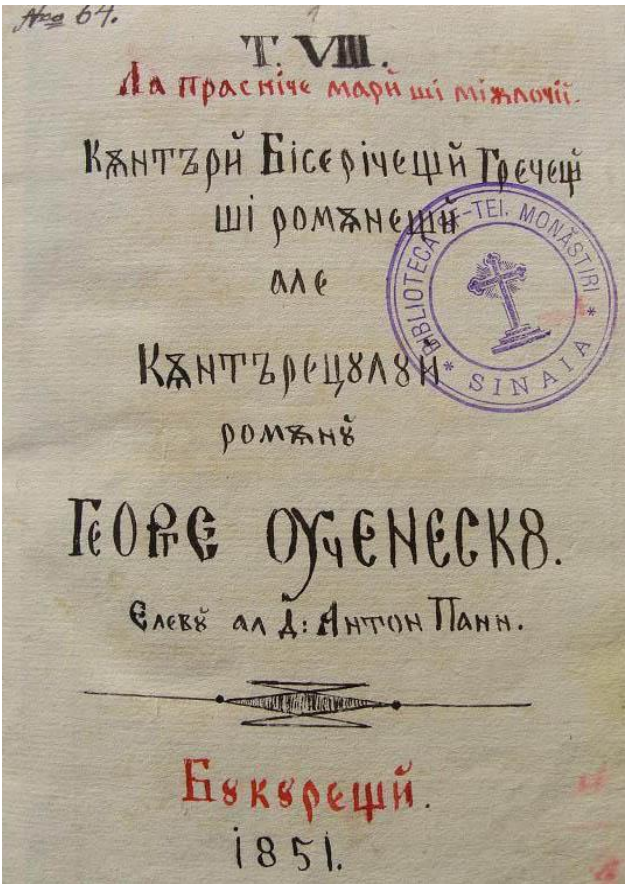

Fila de titlu a Manuscrisului grecesc - românesc nr. 44.

Manuscrisul grecesc nr. 50 - *Începutul cu Dumnezeu cel Sfânt al Irmologhionului de cântări calofonice alcătuite de mai mulţi dascăli* – cuprinde nu numai irmoase – cum arată titlul – ci şi axioane, inclusiv unul din Postul Mare al lui Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte Athos şi un altul de la Înălţare, scrise ulterior. În subsolul filei se poate descifra numele lui Ucenescu şi anul 1851, dar caligrafia nu-i aparţine şi este evident că cel care a copiat manuscrisul nu ştia bine limba greacă.

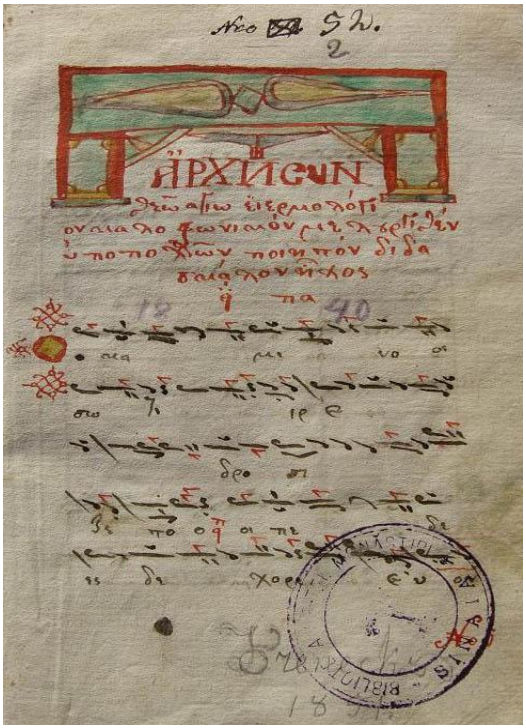

Prima filă din Manuscrisului grecesc nr 50

Cele patru manuscrise muzicale caligrafiate de Ucenescu poartă numere de inventar proprii, ceea ce înlesneşte **realizarea unui prim catalog al manuscriselor sale**. Aşa cum constata lucrarea de doctorat citată, ne lipsesc în prezent doar două dintre acestea şi anume cele purtând în numerotarea psaltului braşovean numerele 61 şi 62, celelalte prezentându-se astfel:

Manuscrisul nr. 57 este cel cu numărul 41 din biblioteca mănăstirii Sinaia;

Manuscrisul nr. 58 este în prezent în biblioteca schitului românesc Prodromu, prezentat în detalii de cele două cataloage, al lui Sebastian Barbu Bucur, unde numărul de inventar este fictiv[44], respectiv al autorului acestui studiu[45];

Manuscrisul nr. 59 are în fondul Mănăstirii Sinaia numărul 42;

Manuscrisul nr. 60 este cel cu numărul 43 din acelaşi fond sinait;

Manuscrisul nr. 63 este în prezent în biblioteca chiliei româneşti Sfântul Ipatie, la fel prezentat succint de Sebastian Barbu Bucur, în volumul citat şi în cel de-al doilea catalog amintit[46] şi apoi într-un studiu al bizantinologului Sebastian Barbu Bucur[47],

Manuscrisul nr. 64 are în fondul Mănăstirii Sinaia numărul 44;

Reconstituirea catalogului creaţiei protosinghelului Varlaam poate porni de la documentele de la Sinaia, în care se găsesc câteva dintre „facerile" sale, dar va trebui extinsă în multe alte fonduri monastice şi de stat, la loc de cinste situându-*se Manuscrisul românesc nr. 4266 din Biblioteca Academiei Române*, o psaltichie romăno – grecească caligrafiată la Sinaia, în care apare o creaţie importată a protosinghelului Varlaam de la Mănăstirea Sinaia, datată 1868 - *Fericit bărbatul*...- glasul VIII.

Basarabean de origine, Varlaam Barancescu a fost implicat direct şi puternic în revoluţia de la 1848 şi a rămas celebru prin axionul său în glasul V, al cărui incipit se deosebeşte de cele tradiţionale nu numai prin melodica sa inspirată, dar mai ales prin incipitul diferit – *Vrednică eşti cu adevărat...,* o traducere mai adecvată a textului grecesc *Axion estin...*Aşa cum s-a putut vedea în prezentarea manuscriselor muzicale de la Provata din Muntele Athos, la chilia Sfântul Ioan Teologul se găseşte un manuscris, prezentat în premieră absolută, cuprinzând numai axioane având acelaşi incipit[48].

Alte două preţioase documente muzicale sinaite sunt cele datorate unor figuri prea puţin cunoscute ale muzicii noastre de cult: Ioniţă Stoicescu Logofeţelul (născut la Ploieşti în 1801 şi înmormântat în acelaşi oraş în 1889), şi Ilie Cântăreţul.

Manuscrisul bilingv – greco – român – 49 este scris de Ioniţă Stoicescu – Logofeţelul, în Ploieşti, în anul 1832 şi cuprinde cântări ale Liturghiei: heruvice, răspunsuri, axioane şi chinonice duminicale şi ale mai multor sărbători împărăteşti ş. a.

Atestat de Eforia Şcolilor, la 20 mai 1824, de însuşi Ieromonahul Macarie ca ,,fiind îndestul a paradosi orice mathimi a(le) acestei sistimi, ca un desăvârşit dascăl", după ce absolvise şcoala de grămătici de la biserica *Domniţa Bălaşa* din Bucureşti (1808-1811) şi fusese ucenic întru ale psaltichiei la şcoala dascălului Costache Chiosea, de la *Podul*

lui Şerban Vodă, **Ioniţă Stoicescu** a devenit logofeţel la Ministerul Justiţiei – de unde şi adaosul numelui - şi a fost şi este cunoscut în primul rând în calitate de copist al celor trei manuscrise psaltice aflate în prezent în fondul Bibliotecii Academiei Române: *Manuscrisul grecesc – românesc 680* - un *Heruvico-Chinonicar; Manuscrisul grecesc – românesc 2434* - *Anthologie musicească*, ambele scrise pentru Mănăstirea Ghighiu şi *Manuscrisul grecesc – românesc 3552- Tomos al Anthologhiei*, scris pentru cântăreţul Isaia de la Mănăstirea Căldăruşani, astfel că manuscrisul sinait completează lista documentelor rămase de la acest ilustru psalt, „muzician remarcabil (…) bun profesor şi un bun cântăreţ bisericesc, stimat în toate straturile sociale ploieştene (…) un bun şi talentat copist-caligraf”[49].

A devenit un dascăl de mare autoritate a Şcolii de cântăreţi din Ploieşti, oraş în care a oficiat în calitate de cântăreţ la biserica Sfântul Gheorghe.

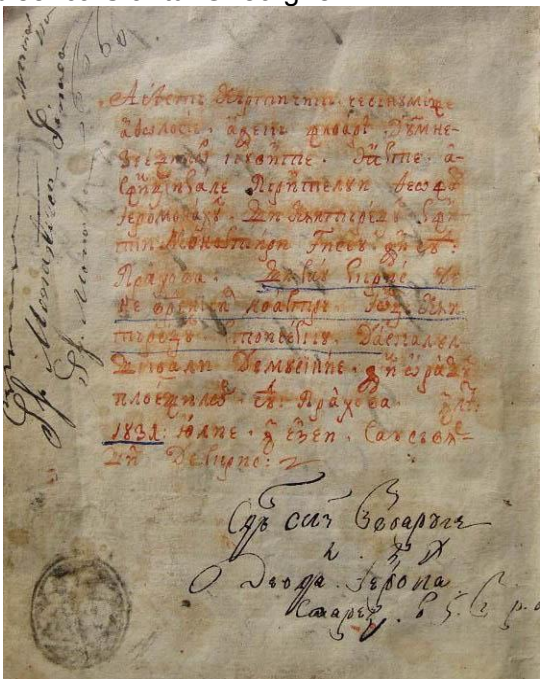

Însemnare de pe fila 275[v] a Manuscrisului grecesc – românesc nr. 49:

„Această cărticică ce să numeşte anthologie adecă floarea Dumnezeieştilor cuvinte iaste a sfinţi(e)i sale părintelui Theofan Ieromonahul şi cântăreţ (al) Sf(intei) Monastiri Ghighiu din jud(eţul) Prahova. Şi s-au scris de nevrednicia noastră, Ioniţă Cântăreţul Stoicescu, dascălul şcoal(e)i de musichie din oraşul Ploeştilor jud(eţul) Prahova, în leat 1832, iulie în cinci s-au săvârşit de scris";

Caligraful ***Manuscrisului grecesc nr. 33*** – cuprinzând heruvice şi chinonice de toate tipurile - putând fi considerat, fără rezerve, un heruvico - chinonicar - este cunoscutul psalt **Ilie Cântăreţul**, apreciat de însuşi Macarie Ieromonahul pentru calităţile caligrafice, devreme ce-i încredinţează copierea exighisirii *Sthirariului* lui Hrisafi (*Manuscrisul românesc nr. 1690 din Biblioteca Academiei Române*) şi a *Papadichiei* lui Grigore Protopsaltul şi Hurmuz Hartofilax (*Manuscrisul românesc nr. 1691 din Biblioteca Academiei Române*).

Scris în anul 1824, de Ilie Cântăreţul „ot mahalaua Vlădicăi, biserica Sfântul Ierarh Nicolae", heruvico – chinonicarul a fost cumpărat de Neofit Ivanovici – care se iscăleşte pe versoul filei I - de la monahul Atanasie de la Mănăstirea Cozia, în timpul când era învăţător la Comarnic şi astfel a rămas în patrimoniul Mănăstirii Sinaia, unde-şi doarme somnul de veci cumpărătorul şi utilizatorul documentului.

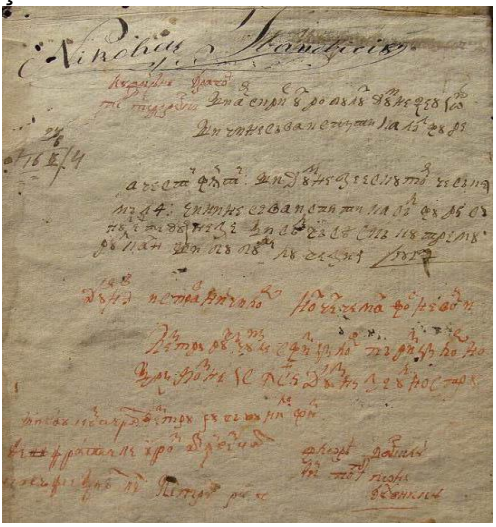

Coperta interioară a Manuscrisului grecesc nr. 33, caligrafiat de Ilie Cântăreţul

Ultimul document din cele nouăsprezece sinaite este ***Manuscrisul nr. 1159*** – un coligat cu *Micul Anastasimatar practic al lui Nicolae Barcan,* tipărit în anul 1922, în care protosinghelul Teofan Anghelea a copiat, la Mănăstirea Neamţ, poemul muzical – liturgic - *Cu noi este Dumnezeu*, „care să cântă la praznicile împărăteşti: adică la Naşterea Domnului, la Botez, şi Buna Vestire, la pavecerniţa cea mare, compus de răposatul ierom(onahul) Visarion din Sfânta Mănăstire Neamţul".

Cele **şase manuscrise muzicale ale lui Ucenescu**, dintre care patru sunt scrise cu mâna sa, cele **şase manuscrise ale lui Neofit**, dintre care ouă sunt coligate, cărora se adaugă **cele şase**, caligrafiate de **Gheorghe Căciulă, Ilie Cântăreţul, Ioniţă Stoicescu – Logofeţelul** şi cel cu notaţie cucuzeliană, provenit de la episcopul **Dionisie Romano**, cel scris la Mănăstirea Dintr-un lemn din Vâlcea şi provenind de la monahia Glafira – **Manuscrisul grecesc - românesc nr. 53** - în care apar heruvice, axioane greceşti şi româneşti şi chinonice săptămânale, duminicale şi ale marilor sărbători de peste an, printre ele atrăgând atenţia axioanele lui Macarie Ieromonahul şi ***Manuscrisul româno-grecesc nr. 38*** anonim, un antologhion în care atrag atenţia creaţiile lui Dionisie Fotino, Petru Efesiu şi Macarie Ieromonahul reprezintă valori ce reflectă puternicele legături ale mănăstirii cu aşezăminte monahale ca cele din Athos, unde au ajuns preţioase documente muzicale sau Mănăstirea Neamţ, de unde au ajuns la Sinaia creaţii ale iluştrilor psalţi ai acestei vetre muzicale, dovezi ale iradierii concomitente cu curentul paisian a elementelor muzicale specifice.

Investigarea lor va aduce elemente noi şi preţioase pentru istoria muzicii româneşti.

NOTE BIBLIOGAFICE

1 - Vasile, Vasile - *Necesitatea alcătuirii catalogului manuscriselor muzicale bizantine realizate de români* – comunicare la Simpozionul internaţional de Muzică bizantină, Sibiu, august 2007, publicată în: *Muzica,* Bucureşti, Serie nouă, Anul XIX, nr. 1 (73), ianuarie – martie 2008, pp. 127 – 136;

2 - Vasile, Vasile – *Prolegomena;* în: *Catalogul manuscriselor de muzică sacră din Moldova - secolele XI – XX,* vol. II, Iaşi, Universitatea de Arte „George Enescu" Iaşi 2010;
3 - Bianu, Ioan – *Catalogul manuscriptelor româneşti,* tomul I, (1 – 300), Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, 1907; Bianu, Ioan şi Caracaş, R. – *Catalogul manuscriptelor româneşti,* tomul II (301 – 728), Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, 1913; Bianu, Ioan şi Nicolaiasa, G. – *Catalogul manuscriptelor româneşti,* tomul III, (729 – 1061), Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1931.
4 - Ştrempel, Gabriel – *Catalogul manuscriselor româneşti B. A. R.*, vol. I, 1 – 1600, vol. II, 1601 – 3100, vol. III, 3101 – 4413, vol. IV, 4414 – 5920, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1978, 1983, 1987, 1992.
5 - Litzica, Constantin - *Catalogul manuscriselor greceşti,* Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române, 1909;
6 - Camariano, Nestor - *Catalogul manuscriselor greceşti,* tom II, Bucureşti, 1940.
7 - Carataşu, Mihai – *Catalogul manuscriselor greceşti din B. A. R.*, vol. III, Bucureşti, 2004.
8 - Panaitescu, P. P - *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959.
9 - Panaitescu, P. P - *Manuscrisele slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, 2003.
10 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. I şi vol. II, Bucureşti, Editura muzicală, 2007 şi 2008, volumul III - în curs de tipărire;
11 - Moldoveanu, Nicu - *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română* – teză de doctorat în Teologie – în: *Biserica Ortodoxă Română*, Bucureşti, An XCII, nr. 1 – 2, ianuarie – februarie 1974; Republicată de Editura Institutului biblic şi de misiune ortodoxă, 1974.
12 - Buzera, Alexie - *Cultura muzicală românească de tradiţie bizantină din sec. al XIX-lea,* Craiova. Editura Scrisul românesc, 1999.
13 - Catrina, Constantin – *Muzica de tradiţie bizantină Şcheii Braşovului,* Braşov, Editura Arania, 2001;
14 - Bucur, Barbu Sebastian – *Manuscrisele muzicale româneşti de la Muntele Athos*, Bucureşti, Editura muzicală, 2000.
15 - Haralam, Clement – *Manuscrise de muzică psaltică în biblioteca mănăstirii „Toţi Sfinţii Atonului şi Sfinţii Români* - Bucium; în: *Acta Musicae Byzantinae*, vol. III, Centrul de Studii Bizantine Iaşi, aprilie 2001, pp. 77 – 79.
16 - Bucescu, Florin – *Cântarea psaltică în manuscrisele moldoveneşti din sec. al XIX-lea, Ghidul manuscriselor psaltice – Moldova, sec, XIX*, vol. I şi II, Iaşi, Editura Artes, 2009;
17 - Alexandrescu, Ozana – *Catalogul manuscriselor muzicale de tradiţie bizantină din secolul al XVII – lea*, Bucureşti, 2005;
18 - Secară, Constantin – *Muzica bizantină, doxologie şi înălţare spirituală,* Bucureşti, Editura muzicală, 2006;
19 - Isăroiu, Ion – *Ghelasie Basarabeanu personalitate marcantă a muzici bizantine,* Piteşti, Editura Universităţii din Piteşti, 2008

20 - Barnea, Alexăndrel - *Muzica bisericească în Moldova secolului al XIX – lea*, Iaşi, Editura Sf. Mina, 2009;
21 - *Catalogul manuscriselor de muzică sacră din Moldova - secolele XI – XX,* vol. I şi II, Iaşi, Universitatea de Arte „George Enescu" Iaşi 2010;
22 - Jakovljevič, Andrija - *Inventary of Romanian Musical Manuscripts of Agios Paulos Monastery on Mount Athos*; în: *Revue Roumaine d`Histoire de l`Art*, Série Théatre, Musique, Cinéma, Bucureşti, Tome XIX, 1982, pp. 63 - 66*;* Jakovljevič, Andrija - *Inventarul manuscriselor muzicale româneşti aflat la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos*; în: *Studii şi cercetări de istoria artei,* Seria Teatru, Muzică, Cinematografie, tom XXIX, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, pp. 35 -39;
23- Staqh, Gr. Q. - Stathis - *Manuscrisele de Muzică Bizantină – Sfântul Munte*, Atena, - volumul I, II, III, 1975, 1976, 1993;
24 - Vasile, Vasile - *Manuscrisele muzicale din Muntele Athos, tom III de Gregorios Stathis;* în: *Muzica,* Bucureşti, Serie nouă, An IX, nr. 2 (34), aprilie - iunie 1998.
25 - Harbuzaru, Mihail – *Muzica bisericească de tradiţie bizantină în Mănăstirea Sinaia*, teză de doctorat, Cluj – Napoca, 2010.
26 - Vulpian, Dimitrie – *Musică populară. Balade, colinde, doine, idyle...,* Bucureşci, Editura culegătorului, 1885; *Idem - Poesia populară pusă în musică. Culegere din toate ţările române. Balade, colinde, doine, idyle...,* (numai texte literare), Bucureşci, Tipolitografia Ştefan Mihailescu, 1886; *Idem - Poesia populară pusă în musică. Romanţe,* voce şi pian, vol. 3, (numai texte literare), Bucureşci, Tipolitografia Universala, 1897; *Idem - Poesia populară pusă în musică. Romanţe*, vol. 3, Leipzig, Oscar Brändstetter, 1897; *Idem – Salba Română. Horele noastre*, vol. 2, piano solo, Leipzig, Litografia Oscar Brändstetter, 1908; *Idem – Musică populară. Jocuri de brâu*, piano solo, Leipzig, Litografia Oscar Brändstetter, 1908;
27 - Cosma, Viorel – *Muzicieni din România Lexicon*, vol. IX (Ş – Z), Bucureşti, Editura muzicală, 2006, p. 277.
28 - Sebastian Barbu Bucur - *Op. cit.,* pp. 105 – 107;
29 - Nicolescu, Vasile D. – *Manuscrisul Ucenescu – Cânturi,* Bucureşti, Editura muzicală, 1979;
30 - Bucur, Barbu Sebastian – *Op. cit.,* pp., p. 377 şi 59 - 60.
31 - Vasile, Vasile – *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. I, Bucureşti, Editura muzicală, 2007, p. 155 şi vol. II, 2008, pp. 101 – 102;
32 - Vasile, Vasile – *Pagini nescrise din istoria pedagogiei şi a culturii româneşti*, Bucureşti, E. D. P., 1995, p. 272.
33 - Vasile, Vasile - *Dezvoltarea muzicii religioase în timpul stăreţiei Sfântului Paisie Velicicovschi;* în: *Teologie şi viaţă*, Iaşi, s. nouă, An IV (LXX), nr. 11 – 12, noiembrie – decembrie 1994, pp. 84 – 102;
34 - Măgureanu, Nectarie – *Mănăstirea Sinaia,* Bucureşti, Editura Athena, 2000.
35 - Vasile, Vasile – *Protopsaltul Dimitrie Suceveanu (1816 – 1898)*, în: *Byzantion*, vol. I, Iaşi, Academia de Arte "George Enescu", 1995, pp. 9 – 56; *Idem - Dimitrie Suceveanu şi desăvârşirea procesului de românire a cântării*

bisericeşti, în: *Colocvii 1993 – 1994,* Festivalul internaţional "Festum musicae" Iaşi, Filarmonica "Moldova", 1995, pp. 67 – 79;
36 - Vasile, Vasile – *Creaţia lui Dimitrie Suceveanu – sursă de inspiraţie pentru muzica românească a secolului al XX – lea,* în: *Byzantion,* vol. II, Iaşi, Academia de Arte "George Enescu", 1996, pp. 158 – 183;
37 - Vasile, Vasile – *Centenar Dimitrie Suceveanu,* în: *Muzica,* Bucureşti, s. nouă, An XI, nr. 2 (42), aprilie – iunie 2000, pp. 139 – 153;
38 - Vasile, Vasile - *Nectarie Huşianul – Protopsaltul Prodromului, Centenar* (+1899 – 1999); în: *Cronica Episcopiei Huşilor,* vol. III, 1997, pp. 457 – 571;
39 - Vasile, Vasile - *Studiu introductiv*, alcătuire, îngrijire şi *Circulaţia în manuscrisele din aşezămintele monastice, în fondurile particulare monahale din Muntele Athos şi din diversele biblioteci monastice şi particulare din ţară a cântărilor create, traduse, adaptate şi prescurtate de Nectarie Schimonahul şi cuprinse în acest volum;* în: Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte Athos – *Cântările Sfintei Liturghii*, Bucureşti, 2004, pp. 387 - 461;
40 - Ionescu, Gheorghe C. *Muzica bisericească în România Dicţionar cronologic,* Bucureşti, Editura Sagitarius, 2003, p. 178;
41 - Vasile, Vasile - *Vârstele imnului "Deşteaptă-te, române";* în: *Studii şi cercetări de istoria artei*, seria Teatru, Muzică, Cinematografie, Bucureşti, Editura Academiei Române, tom 43, 1995, pp. 25 – 52;
42 - Vasile, Vasile - *Iosif Protopsaltul;* în: *Muzica,* Bucureşti, An XII, nr. 3 (47), iulie – septembrie 2001, pp. 100 – 134;
43 - Cosma, Viorel - *Muzicieni din România Lexicon*, vol. IX (Ş – Z), Bucureşti, Editura muzicală, 2006, p. 136.
44 - Bucur, Sebastian Barbu – *Op. cit.,* pp., pp. 59 - 60, nr. 21/97.
45 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical...*, vol. II, p. 101;
46 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical...*, vol. I, 2007, p. 284;
47 - Bucur, Sebastian Barbu - *George Ucenescu şi manuscrisele sale muzicale autografe din Muntele Athos*; în: *Muzica*, Bucureşti, Serie nouă, An XIII, nr. 4 (2), octombrie – decembrie 2002, pp. 136 - 144;
48 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical...*, vol. I, p. 165;
49 - Ionescu, Gheorghe C. – p. 120